

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XIII - XIV

RECUEIL DES TRAVAUX A L'HOMMAGE
DU PROFESSEUR RADOVAN SAMARDŽIĆ,
MEMBRE CORRESPONDANT DE L'ACADEMIE SERBE
DES SCIENCES ET DES ARTS, A L'OCCASION
DE SON SOIXANTIEME ANNIVERSAIRE

BELGRADE 1982—1983.

Милорад ПАВИЋ

Филозофски факултет
Београд

ГАВРИЛ СТЕФАНОВИЋ ВЕНЦЛОВИЋ КАО ИСТОРИЧАР

Не би требало да изненади код једног барокног писца као што је био Гаврил Стефановић Венцловић (око 1680—1749?)¹ занимање за историју. Међутим, то интересовање он је показао на један особен начин и то је оно што, бар на први поглед, изненађује. Историја њега није привлачила као остале историчаре српског барока од Змајевића и Бранковића до Орфелина и Рајића у склопу „барокног славизма” и код њега нема наглашених ерудитских наклоности као код поменутих историчара од професије. Венцловић је историју гледао као једну од помоћних дисципли-

¹ Важнија литература о Венцловићу: Г. Витковић, *О књижевном раду јеромоната Гаврила Стефановића*, Гласник Српског ученог друштва, књ. XXXIV, 1782; Љ. Стојановић, *Каталог рукописа и старих штампаних књига САН*, Београд 1901., *passim*; Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I—III*, Београд 1902, 1903, 1905, *passim*; С. Јовановић, *Гаврило Стефановић Венцловић*, Дијалектолошки зборник СКА II, Београд 1911; Ј. Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд 1923, 168—172; Н. Радојчић, *О презимету и пореклу Гаврила Стефановића-Венцловића*, Гласник Историског друштва у Новом Саду IV/2, Нови Сад 1931, 314—316; Р. Ковијенић, *О Гаврилу Стефановићу-Венцловићу*, Зборник Матице српске за књижевност и језик I, Нови Сад 1953, 164—165; Ђ. Сп. Радојичић, *Стара српска књижевност у средњем Подунављу*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду II, Нови Сад 1957, 264, *нап.* 176; Д. Медаковић, *Српска минијатура XVIII века*, Библиотекар 4, Београд 1958; Д. Ј. Поповић — М. Богдановић, *Девет писама Гаврила Стефановића Венцловића*, Зборник Матице српске за књижевност и језик IV и V, Нови Сад 1958; Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини II*, Нови Сад 1959; *passim*; Ђ. Сп. Радојичић у антологији *Стара српска књижевност (XI—XVIII века)*, Београд 1960; М. Јовановић, *Руско-српске уметничке везе у XVIII веку*, Зборник филозофског факултета VII/1, Београд 1963, 389 и сл. 1 и 2; А. А. Младеновић, *Још једно писмо Гаврила Стефановића Венцловића*, Зборник Матице српске за књижевност и језик XII/1, Нови Сад 1964. О односу Вукових и Венцловићевих пословаца видети: М. Панчић, *Сабрана дела Вука Караџића IX*, Београд 1965,

плина своје беседничке вештине, јер у XVII и XVIII столећу проповеди се састављају према веома добро разрађеним упутствима барокних омилитика, које као једну од области значајних за беседничку спрему помињу историју. Како су правила и беседе Гаљатовског, Барановича, Полоцког и других украјинских писаца и теоретичара рано одомаћени у српској књижевности, нарочито *Кључ* Ј. Гаљатовског са правилима омилитике, па их преводе Бакачић, Јеротеј Рачанин, Василије Недељковић, Венцловић и други,² јасно је да је не само практични, него и онај теоријски аспект ствари упућивао Венцловића на историју, као један од елемената који могу послужити његовој беседи. У *Кључу* Ј. Гаљатовског, који је Венцловић одлично познавао и преводио, дају се упутства како треба састављати проповеди: како треба, поред црквених отаца читати и историје и хронике о разним догађајима, читати књиге о зверињу, рибама, птицама, дрвећу, камењу, да би се њихове особине могле применити на предмет о којем се говори. Барокни *concetto* захтевао је дакле, и познавање историје од беседника и Венцловића је управо овакав захтев нагнао да се, као и остали беседници његова времена, међу другим прекупацијама лађа историјских штива и обавештава о прошлости свог и других народа. Отуда његови списи везани за историју имају сви једну заједничку особину: они нису историјски списи у уобичајеном значењу речи, него је у њима историја

Српске народне пословице, Напомене и објашњења, 391—569; М. Павић, предговор књизи: Гаврил Стефановић Венцловић, *Црни биво у срцу*, Београд 1966; Д. Медаковић, *Један прилог проучавању српско-руских штампарских веза*, Зборник Музеја примењене уметности 11, Београд 1967; М. Селимовић, *За и против Вука*, Нови Сад 1967; L. Costantini, *Gli Anali del Baronio-Skarge quale fonte di Gavrilo Stefanović Venclović*, Ricerche Slavistiche XVI, Roma 1968/69; R. D. Kluge, *Zu einigen neueren Arbeiten über die serbische Literatur des 18. Jahrhunderts*, Die Welt der Slaven, Wiesbaden 1969, 386; Р. Михаиловић, *Иконостаз XVIII века и циклус Христових страдања*, Зборник Светозара Радојчића, Београд 1969; М. Павић, *Забавник Вука Караџића*, Београд 1969, 554, напомена 39 (Посебни отисак из Сабраних дела Вука Караџића, књига осма), Милорад Павић, *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*, Београд 1970; Р. Михаиловић, *Симболичне представе банатских иконостаза XVIII века*, Зборник филозофског факултета XI/1, Београд 1970; П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд 1971—160, 163; Б. Вукадиновић, *Интерпретације*, Београд 1971. О Венцловићу и Верешу: A. Endre, *A kaletközéureitörái manierizmus problémái*, Küllönlenyomat a Nemkón 3—4, 1971, 437—446, особито стр. 437—438; Р. Михаиловић, *О конкретистичким основама слике природе у српској уметности XVIII века*, Зборник за ликовне уметности 4, Нови Сад б. г.; П. Д. Кијук, *Два песника изван себе*, Идеје 2, Београд 1971; Д. Медаковић, *Путеви српског барока*, Београд 1971, 196—199 и *passim.*, М. Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд 1972; Д. Давидов, *Иконе српских зографа 18. века*, Београд 1977, *passim.* R. D. Kluge, *Zu Gavrilo Stefanović Venclović Predigtichtung*, Slavistische Studien zum VIII internationalen Slavistenkongress in Zagreb 1978, Köln Wien 1978.

² М. Павић, *Историја српске књижевности барокног доба*, Београд 1970, 286—287.

стављена у службу једног обимног и разноврсног беседничког о-груса. То се није одразило само на облик Венцловићевих списа везаних за историју, који увек припадају беседничком оквиру и не улазе у научну расправу и документацију, него се одразило и на суштину његових интересовања за историјска збивања. Анегдота, занимљив податак, ефектан историјски профил, широка историјска кретања, подесна да задовоље машту шајкашке пастве Венцловићеве, дата у фресци и брзо, то ће привлачити његову пажњу. Своје историјске лектире и своја казивања о прошлости различитих народа од Халдејаца и Мисираца до својих дана, Венцловић је, дакле, морао прилагођавати потребама и могућностима своје пастве, које је тешко било свести на заједнички именоватељ. Отуда оно стално осећање док се читају његове повести из историје забележене за потребе проповедања у цркви, да се он креће на колебљивој граници између народног легендарног предања и историје.

Па ипак, количина историјских референци Венцловићевих и њихова природа су такви, да ће се он по свој прилици све чешће узимати у обзир када је реч о српској историографији XVIII века. Што то до сада није био случај два су узрока: прво, његово дело, па и оне странице тог дела које се односе на историју, још су великим делом у рукопису. Друго, његова интересовања за историју нису из управо поменутих разлога налик на интересовања ерудитске барокне историографије осталих српских писаца његова времена, нису остварена у уобичајеном облику историографског дела. Чини се, међутим, да је због облика који су Венцловићеве беседе наметнуле његовим историјским занимањима поверење у поузданост Венцловићевих „историјских легенди“, јер оне тако звуче, било потцењено. Укратко, жанровске препреке и предрасуде стајале су и стоје на путу разумевања Венцловића као историчара. С друге стране, он је имао једну црту која га повезује са другим историчарима: његове историјске евокације ма како легендарно звучале, увек се, као и његови други беседнички списи, ослањају на извор, нису измаштани и његова се ерудиција, иако он нема потребе да својим слушаоцима даје рачуна о својим изворима, лектирама и референцама, не сме потценити. У светлости новијих истраживања везаних за Венцловићеве беседе о иконокластичким борбама у Византији, Венцловићев податак и хронологија изгледају зачуђујуће поуздано.³

Легенде из хебрејске и грчке библијске књижевности и историје, приче из историје Рима, Персијанаца, Скита, Авара, Турака, Руса, Бугара, Арапа, владарски портрети често кратки и затворени у анегдоту, описи великих историјских покрета и раз-

³ Упоредити М. Павић, *Венцловић о иконокластичким борбама у Византији*, Сентандрејски зборник (у штампи). Да Венцловићев рад на историји Византије заслужује пажњу упозоравали су својевремено писца ових редова Георгије Острогорски и Миодраг Павловић.

рања, идејних размимоилажења, битака на копну и мору, све су то теме које је Венцловић стављао на увид својој пастви у средњем Подунављу. У том низу текстова неке области изненађују обиљем: то је у првом реду Венцловићево интересовање за свет византијске прошлости, који је на неки начин обухватао и историју његовог сопственог народа. О тим тежишним областима Венцловићевог занимања за историјске теме овде ће бити речи. Пажња посвећена у Венцловићевом делу грчкој и српској прошлости то свакако заслужује.

I

Као што је проф Ђорђе Бранковић у својим *Хроникама* сматрао да је митологија саставни део историје, па је свом историјском спису додавао каталоге античких богова и митова поредећи их са словенским, тако је и Венцловић загладан у најстарију прошлост Грчке својој пастви објашњавао антички митски свет. Он наводи каталог „јелинских” митолошких личности од Херкула и Јовиша којег је и „цар Александар почитовао”, морског бога Нептуна, „у паклу” Плутона, „од докторије” Ескулапљеуша, бога рата Марса, „од многе беседе” Меркуриуша, „од свирње” Аполона, од ветра Еола; богиње: Минерву („од философије”), Дијану („од измишљавања и умља”), „од усева” Цереру, „од имовине и блага” Фортуну. Даље помиње Баха, Сатира, Силвана, и др. „Што год се вешти на свету налази, од свашта су они особитога бога или му богињу имали” — вели Венцловић за антички свет. На другим местима Венцловић ће се поново задржати на античкој митологији. Описаће култ „паганског бога Дија” (Зевса) везан за легенду о Зевсовом рођењу и цео антички грчки мит о свргавању Крона; објаснио је тајно преношење Зевса на Крит, где дете скривено од Крона штите Реини синови Курети правећи галаму како би затлушили детињи плач; споменуо је и детаљ о гутању камења, које је Крону подметнуто увијено у пелене уместо новорођеног Зевса. Споменуо је фригијске култове Зевса и култове његовој матери, а затим је описао мит о Дионису додирнувши његову незакониту везу са Афродитом (из које се родио Пријап) и испричао уз пут мит о Зевсу и Семели и како се Дионис родио из те везе на необичан начин из Зевсовог бедра. У продужетку пренео је Венцловић мит о Пелопу, по којем је Пелопонез добио назив, помињући нарочито злочин Пелопов према краљу Стимфалу из Аркадије, којег је Пелоп позвао на гозбу и убио раскомадавши му тело. Показао је да му је познат и култ Пелопа, који је укључивао жртвовање црног овна и обредно самокажњавање младића шибанем код Пелоповог олтара. Венцловић познаје богињу смрти Хекату, Орфеја, Исиду, а помиње и митског прадитеља Трофонија, показујући да се сећа и пророчанства које је овоме изречено у Делфима. По другим Венцловићевим списима наћи ће се бројне реминисценције на античке књижевности и философију. Он помиње и на-

води Хипократа, Питагору, као и његову школу, Аристотела, Платона, епикурејце, стојичара Хрисипа и друге. Позива се на Хомера, на *Илијаду*, на Вергилија, из чије *Енеиде* у два маха доноси фрагменте, на Цицерона, на Квинтуса Курцијуса Руфуса, из чијег дела о Александру Великом преноси анегдоте, и на друге. Једним легим језиком препричао је Венцловић бројне легенде и анегдоте из античке историје и митологије; о сликару Апелесу и златном јелену, о Дарију, Александру Великом и кокоши која носи златна јаја, о последњем атинском краљу Кодросу, итд.⁴ Он прича легенду о Александровом „принцу” Птолемеју, о Ханибалу и другим античким личностима, прелази на повести о римским царевима Есписијану, Доменцијану, Максимијану, Диоклецијану, Тиверију и његовом „принцу” Сеану, о „Максентију цару мучитељу, сину Максимијана, Константинове жене Теодоре брату”, објашњава устројство римског календара, описује капитол у Риму, али његова омиљена тема је хришћанска и касније византијска Грчка. Његове византијске повести обухватају низ историјских личности и тема приказаних онако, како му је његов беседнички позив налагао. Међу личностима из историје оба царства јављају се у Венцловићевом делу најчешће затворени у анегдоту или кратки портрет владари и војсковође: Јустинијан, Ираклије, Велизар, Маврикије, Теодосије, Премудри Лав, Јулијан, Лав Јерменин иконоборац, Константије „брадати”, Роман, Лав III и низ иконоборачких царева и њихових противника са две царике, Ирином и Теодором, патријарси иконокласти и патријарси правоверци и многи други. Венцловић је приповедао својој пастви како је цар Константин пошто је поразио Магненција у Риму 538. године од створења света у градињу по имену Византија основао царску столицу, како је премудри Лав својој царници Теофани градио у Цариграду цркву, па је саградио на име Свих светих, надајући се да ће и царица бити међу њима, како је Јустинијан подигао Свету Софију у својој престоници, како су ту престоницу опседали руски кнезови Осколд и Дир, како је за време иконокластичких царева, у Цариграду био трс тако да је и море кључало и то тачно 24. године владавине Лава III на дан 26. октобра; како је римски принцип Петар основао Свету Гору и покаљује се, како је усред персијског похода копљем усмрћен цар Јулијан, како је до раскола цркава дошло најпре 640 и потом 1017. за Јустинијана II под папом Сергијем Сирјанином, како је цар Максимијан походио Солун, како су један Бугарин и један Грк делили меџан у Солуну и како је Грк победио захваљујући св. Димитрију, и многе друге приче и анегдоте као што је она о цариградском патријарху Герману, који је изабрао мудрост уместо здравља. Приповедао је Венцловић и о томе како су одржани први и седми васељенски сабор „поради икона”, како је цар Лав Мудри пренео мошти Лазарева у престоницу, како

⁴ М. Павић, *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма*, Београд 1979, 200—201.

је избила народна буна на цариградском коњском тркалишту, или буна монаха из једног манастира у близини престонице. Венцловић има једну беседу о односима источне и западне цркве, која почиње од жене на папској столици, од папесе Јоване, и улази у бројне подробности догматских разлика између Рима и Цариграда. Опсада Цариграда и Солуна представљају посебно привлачне теме за Венцловића. Он описује опсаде византијске престонице у различитим приликама и од стране различитих нападача, Латина, Руса, Персијанаца, Скита, Сарацена, Турака, а у низу текстова који својим историјским језгром често разбијају танку опну беседничког оквира, Венцловић обрађује теме као: глад у Солуну, цар Јустинијан и Солуњани, варвари и Бутари под Солуном и у једној дирљивој беседи о светом Димитрију пренеси тужно пророчанство заштитника Солуна у тренутку када турска војска долази на домак града.⁵

У том обиљу материјала легендарног или заснованог на доста поузданим изворима, Венцловић ће начинити праве списатељске подвиге упуштајући се у две важне теме византијске историје. То су његове беседе о иконокластичким борбама у Византији и његов приказ опсада византијске престонице.

У три наврата Венцловић се у оном делу своје рукописне заоставштине која је дошла до нас задржао на борбама око икона тако карактеристичним за историју Византије. Први пут то је било 1732. године у књизи *Поученија и слова разлика*,⁶ где је Венцловић пренео један текст о седмом васељенском сабору улазећи у христолошку расправу везану за иконоборство. С обзиром да је ту на народном језику морао разматрати осетљива питања христолошке догматике, може се разумети што се у каснијим беседама ове врсте није више враћао теолошким проблемима иконоклазма, него се радије задржавао на историји Византије у време борби око икона. Црква није могла бити равнодушна (бар тако је било стотинак година касније, када је Вук чинио нешто слично) ако се питања догме разматрају једном терминологијом која није проверена у црквеној пракси, на народном језику који је Венцловић тек имао да прилагоди суптилностима теолошке расправе. То је свакако и сам осећао. Што се тиче историјских чињеница везаних за сабор, Венцловић је тачно указао на његове учеснике (цариградски патријарх Тарасије, представници папске столице из Рима, подршка сабору од стране папе Хадријана I, и са иконокластичке стране као главни противници патријарх Анастасије и тезе Константина Накколијског). Занимљиво је код Венцловића и довођење иконоклазма у везу са потоњим „калвинизмом“ и указивање на његово порекло у манихејству.

⁵ Упор. Гаврил Стефановић Венцловић, *Црни биво у срцу*, Београд 1966, 276—285. где су објављени делови ових Венцловићевих беседа.

⁶ Архив САНУ, инв. бр. 94 (271), нарочито лист 294.

Све је то казано дакле, на један начин којем се компетентност и обавештеност не може оспорити.

Други пут Венцловић се задржао на борби око икона 1741. године у књизи *Великопостник*,⁷ а трећи пут 1746. пред крај живота у другој књизи зборника *Поученије избраное*,⁸ али његових „сказивања о иконама” има расутих и по другим његовим беседама.⁹

У свим тим текстовима Венцловић је из нама непознатих извора пренео историјат иконокластичких борби у Византији од почетка до краја, од Лава III до цара Теофила, указујући на улоге царева и патријараха иконоборца (Константин V, Лав IV, Лав V Јерменин, Михаило II Аморијац, Теофил и патријарси иконокласти: Анастасије и Јован Граматичар). На страни заступника икона он је описао деловање иконољубаца (патријарси Герман, Тарасије и Методије, цареви и царице Ирина, Константин, Нићифор из Беника, Ставракије, Михаил Ракавеј, царица Теодора са сином Михаилом II и коморником Теоклистом). Уз тај низ личности које све одговарају историјским знањима о овим борбама које данас имамо, Венцловић је ту успоставио доста тачну хронологију догађаја током сто година иконокластичких распри, говорио о свирепим прогонима иконољубаца, о седмом васељенском сабору одржаном у одбрану икона, поменуо иконоборачке саборе и теолошки аспект питања (сасвим кратко у једној реплици царице Теодоре) и задржао се подробно на легендарном лиду цара Теофила последњег иконоборца и на монашком отпору иконоклазму укључујући у свој приказ и осврт на странку зилота око манастира Теодора Студита.¹⁰

О сложеном питању христолошких распри и сукоба око икона који су потресали стотину година византијско царство Венцловићева паства по местима на средњем Дунају од Сент-Андреје до Коморана и Бура, добила је зачудо тачна и систематски приказана обавештења. Исто се може рећи за други круг тема из историје Византије који је привукао Венцловићеву пажњу.

Своју дугу беседу о опсадама Цариграда Венцловић је саставио на чистом народном језику исто као што је био случај са беседом о иконоборству. Унео ју је 1743. године у своју књигу *Слова избрана*.¹¹ Делумично је објављена.¹² Њен наслов је необичан за Венцловићеву беседничку праксу (беседе, обично немају наслова) и веома дуг: „Повест полазна с давнашњега указа

⁷ Архив САНУ, инв. бр. 97 (136) лист 194^a—209^b. Упоредити и: М. Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд 1972, 259—273. где је објављен део те беседе.

⁸ Архив САНУ, инв. бр. 100 (260), лист 88^a—94^b.

⁹ Гаврил Стефановић Венцловић, *нав. дело*, 201. и 251.

¹⁰ У поменутом раду о Венцловићевом интересовању за иконокластичке борбе у Византији (Сентаandreјски зборник) о овом се питању расправља подробније.

¹¹ Архив САНУ, инв. бр. 101 (137), лист 727^a—740^b.

¹² Г. С. Венцловић, *нав. дело*, 265—276.

сложена изарад памтења онога дивнога голема чуда свете Богородице, када Перси и Татари Цариград облегоше с великом силе-сијом узимати га, пак с божијим судом изарад те им пробе, сви изгинуше љуто, а град с христјани уједно здрав и читав од њих оста". Под оваквим називом Венцловић је испричао својим шајкашима на Дунаву како је за време грчког цара Ираклија персијски цар Хоздроје кренуо велику војску на православне. Како је пре цара Ираклија царством владао „љути паче мучитељ, а не христјански цар, именован Фока", па је под њим грчка сила „била спала и изнемогла". Тако је напад Персијанаца на Халкидон (где је — како бележи Венцловић — био четврти сабор) затекао цара Ираклија неспремна. Он се одлучио на необичан потез, који није смео да разгласи својим поданицима: тајно се извезао из Цариграда и ставио на чело војске која је кренула на Персију. У исто време Цариград је напао и „татарски хан, скитски цар Каган" чувши да је Ираклије оставио своје царство. У Цариграду је остао као заповедник патриције Воинос, али се народ у ствари све више уздао у патријарха Серђија, који је одржавао дух у народу носећи свакодневно литије. Када су Персијанци и Татари (Скити) напали с копна и с мора грчку престоницу, под бедемима су се мимоишле две војске, Персијанци нису ни изашли под град, и поморска сила скитска претрпела је пораз. А у исто време у Персији је цар Ираклије славио победу.

Одмах треба рећи, да се као и у случају Венцловићеве беседе о иконама, на сва основна обавештења која он овде даје можемо ослонити као на поуздана и у основи црпена из извора којима се и ми данас служимо, јер пружају исте податке. Реч је у беседи најпре о цару Фоки (602—610) који је у историји Византије доиста познат као тиранин, као цар наклоњен Риму и личност која доводи царство до расула. Цар Ираклије (610—641) је управо она личност која ће царство из те кризе извући, иако су у његово време Персијанци у Малој Азији, а Авари са својим каганом и Словени са Балкана претили царству. Године 615. Персијанци су под Халкедоном, а цар Ираклије се упркос противљењу својих поданика ставља на чело војске и одлази у поход на Персијанце против Хоздроја II, препуштајући оваквим поступком згрануту престоницу на управу патриција Бона и патријарха Сертија, који подиже морал у народу тако да рат почиње „у атмосфери верског заноса" (Г. Острогорски). Године 626. Цариград су откодиле с копна и мора персијске и аварске војске, а персијски војсковођа Шахрбараз (којег Венцловић назива Сарвар) заузима Халкедон. Али, Персијанци нису ступили у акцију под Цариградом, тако да су Грци поразили непријатељску флоту, а Цариград се спасао опсаде. У исто време у Персији су имали успеха и цар Ираклије и његов брат и пораз Персијанаца је прослављен 628. године.¹³

¹³ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1970, 109—118.

И у продужетку беседе Венцловић је сасвим тачно пренео историјске податке о следеће две познате опсаде Цариграда. Опсаду из 674. у време Константина IV Венцловић описује са свим појединостима: он зна да је арабљанска флота заузела Кизик и да је у њему зимовала, он зна да су Арабљани поражени помоћу грчке ватре и описује је, он зна и то, да када је дигнута опсада, арабљанско бродовље доживљава буру у којој тешко страда. Слично се може рећи и за опсаду Цариграда из 717/18 коју Венцловић везује за владу Лава III.

У овом излагању, дакле, Венцловић се сасвим држао свог нама непознатог извора, који је опет, давао веродостојне податке. У вези с тим занимљив је Венцловићев однос према учешћу Словена у аварској бици за Цариград. Као што је познато, у опсади су 626. поред Персијанаца из Мале Азије и Авара из Европе, учествовали и балкански Словени. Венцловић то није поменуо, чак је на једном месту подвукао да су Бугари нападали Аваре заједно са Грцима. Такав поступак тражи разјашњење. Реч је очигледно о словенским племенима која се, као што знамо, нису радо покоравала Аварима, а и Ираклијева политика према Словенима није била онаква као према Аварима; док се с Аварима обрачунавао војнички, са Словенима је тражио споразум и „морала су, силом прилика, претезати дипломатска средства”.¹⁴ Венцловић дакле, ни у овом случају није био далеко од истине, када у опсади Цариграда није изједначавао улогу Авара (односно Ски-та или Татара, како их он назива) са улогом Словена у том рату. Омашка је што Бугаре доводи на Балкан пре 680. године, пратећи очигледно неки „извод” који Бугаре поистовећује са балканским Словенима.

Могло би се на крају закључити да нас је Венцловић у оба случаја које смо навели овде (беседе о иконокластичким борбама и беседа о опсадама Цариграда) изненадио ослањањем на поуздане изворе који су нудили обиље тачних чињеница из грчке прошлости. Његов увид у изворе, био је очигледно добар, предлошци са којих је преносио обавештени у највећем броју случајева, и као што смо рекли, вероватно они исти којима се ми данас служимо.

У светлости досад изнетих података, Венцловић се указује као доста поуздан информатор у области византијске историје, који је живом речју деловао у српској средини прве половине XVIII века. Када је реч о српској историографији тог доба, ово треба имати на уму.

У вези с тиме може се с правом поставити питање откудa толики интерес за грчку историју не код Венцловића, него код његове војничке и трговачке пастве по малим градовима Подунавља у првој половини XVIII века? Одговор је једноставан:

¹⁴ С. Ђирковић, *Образовање српске државе, Историја српског народа II*, Београд 1981, 141—146.

прво, Срби и Грци били су на том простору опкољени католичким и другим „мноверним” живљем, држали су се изоловано у оази источног хришћанства и историја православних грчких царева могла је само да их оснажи и подржи у тегобама живота под аустријском влашћу. Други разлог је везан за састав Венцловићевих слушалаца. Из његове преписке и иначе, познато је да је он осим Срба у својим црквама у Острогону и Ђуру, а свакако и другде, имао парохијане Грке и често је, нарочито у време ратова, када су Срби одлазили листом на ратишта, остајао само на грчкој пастви.¹⁵ Та паства морала је знати и српски и грчки и Венцловић је имао коме говорити о прошлости Цариграда, о византијским царевима и партијарсима. Пошто су Грци у Ђуру и другде непрекидно, али узалуд, вршили притисак на Венцловића и Србе да се служба врши на грчком, а не на српском, ове беседе из грчке историје, а на српском језику могле су бити некаква рука измирења између завађене Венцловићеве пастве.

II

Венцловићево интересовање за историју српског народа имало је два извора. Оно је било природни наставак интересовања за византијске оквири те историје и друго, оно је произишло као и прво, из канонских потреба. Венцловић није своје црквене беседе поовећивао само светитељима и другим личностима византијске грчке цркве и историје, него је био упућен црквеним уредбама на службе Србима светитељима, међу којима су се налазили и бројни владари. Тако се српска историја и догма у његовом послу преплитала. Али, он је ишао и даље од тих оквира.

Он је на пример, својој пастви на Дунаву указивао на порекло српског народа, говорио о „Славенима” чије име изводи од речи слава, и писао о настанку словенског писма и пореклу свог народа: „... сви једнако наричемо се Славени по првом заману кад је све то у једној слози било и једнога су цара над собом имали, те им нико није могао одолети. У великој тафри, помпашни на гласу људи особити били су врли витезови на боју, те со тога су прозвати врли и славни туштени народ. Нити има на свету више кога рода, колико тај славенски без числа многи народ штокоуд расејао се. Јесу допосле назвати Хорњавци што су више између лешке и мађарске земље Словаци, али кроз то тако обашка се именоваше, јерно сербскога чатања слова (та азбуквица) понапре између њих је изашла свим осталим, Србљем, Бугаром и Рушњаком за потребу књижну, ако најпосле кроз Немце и изгубише је они сами. . .”¹⁶

Овако помињући ћирилско писмо, Венцловић је очигледно мислио на моравску мисију Ђирила и Методија; он је свакако чи-

¹⁵ М. Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд 1972, 22—23.

¹⁶ Г. С. Венцловић, *нав. дело*, 286.

тао житије Ђирилово, јер образлажући своју реформу језика и писма и залажући се у пропратним текстовима уз своје књиге за употребу народног језика у цркви, Венцловић користи оне исте аргументе и наводи она иста места из Св. писма које користе и солунска браћа Ђирило и Методије у полемици са тројезичницима (нпр. посланицу св. Павла Коринћанима). Венцловић даље набраја остале словенске народе (Србљи, Бутари, Рушњаци, Словаци или Хорњевци, Пољаци или Леси) и наводи легенде о настанку имена Пољаци и Леси. Венцловић познаје центре српске средњовековне културе, Атоску гору и Фрушку гору, и набрајајући на једном месту православне манастире, обе помиње додајући: „Дигни де се, једанпут, те отиди у Свету гору, или тамо у који руски велики манастир, да видиш њихан начин какав је и научи се од њих апостолском учењу”. Постоји један његов текст у којем описује настанак Атоске горе. Додуше, он у једном писму с калуђерском скромношћу напомиње да не зна поименце све који су поглавити и колико има манастира фрушкогорских, али зато на истом месту показује да зна за атоски Хиландар и манастир Св. Павла, а о тој истој Фрушкој гори (у коју је и сам ваљда намеравао у једном тренутку да оде) у Максимовом животу пише опширно.

У црквеном зборнику који је, како изгледа, наставак неке изгубљене Венцловићеве књиге,¹⁷ наш писац је приредио праву антологију тропара и кондака Србима светцима: деспоту Стефану, архиепископу Арсенију, Стефану Дечанском, светом Јовану деспоту, светом Сави (са биографским подацима), деспоту Максиму, Анђелији, за коју бележи: „Богатство своје расточила јеси ништим . . .” У *Стихослову полијелеја* има по неколико врста кнезу Лазару, Симеону (с датумима живота), краљу Милутину и другима, са сликама Симеона, Саве и кнеза Лазара (с датумима и подацима о косовској бици). Засебно, у тој књизи поново исписује текстове из службе Сави и Симеону, Ђирилу и Методију. У својој првој књизи писаној на народном језику 1732, он даје једно „поученије” које се може читати на дан празновања Стефана Дечанског.¹⁸ На једном другом месту Венцловић ће на народном језику поменути у песничком узлету архиепископе Саву, Арсенија и Максима и „света три краља” Симеона Првога, Владислава и Стефана Дечанског, као и цара Уроша последњег.

У овом набрајању пада у очи једна појава карактеристична за XVIII столеће. Сава и Симеон који су вековима на иконама приказивани заједно, код Венцловића су не само на поменутих сликама, него и у тексту, растављени. Саву прати низ архиепископа, а Немању низ владара. Ова два светитеља раставиће на исти начин који подину потом Жефаровићева *Стематографија*

¹⁷ Архив САНУ, инв. бр. 31 (140). Овај Венцловићев зборник настао је између 1730. и 1740. године.

¹⁸ М. Павић, *нав. дело*, 31—33.

(1741) и Србљак из 1761. године. То значи како смо раније једном већ напоменули, да је у време великих битака за привилегије Срба у Аустрији, у време Бранковићевих и каснијих напора да се обнови српска државност, улога Стефана Немање била значајнија у својству оснивача владарске династије, него у својству светогорског монаха и светитеља.¹⁹

У једном недатираном писму из времена око 1740. године, Венцловић ће тражити од будимског владике Василија Димитријевића да му достави подробнија обавештења о Симеону Немањи и светома Сави, јер жели да састави слово о њиховим животима прижељкујући можда житија од Саве, Доментијана или Теодосија. Поред осталог, Венцловић је тада тражио податке о томе „кога је закона и рода био свети Симеон“, дакле, податке о пореклу и првој вери Немањиној што овакако показује да је извесна обавештења о Немањи већ имао и да је знао, ако ништа друго, да се о пореклу Немање није лако обавестити и да првобитно није припадао источној цркви. Уосталом, Венцловић је још тридесетих година бележио податке из Симеоновог живота у свом *Зборнику*,²⁰ а 1735. године у *Пресађеници* је написао кратко, али пуно података житије светога Саве. У тој биографији, Венцловић показује да зна ту епоху, која је заједно са Савиним животом текла за грчкога царства Алексија Дуке и Теодора Ласкара, да је Сава био син првог српског хришћанског краља, Стефана Немање, Белоурошеца, који је потом, у иночаштву, наречен Симеон. Даље помиње Савино бекство у Свету гору, у манастир Пантелејмон, назван *Русси*, где је Сава пострижен. Зна да је постављен за архиепископа српске земље у време цариградског патријарха Манојла и наводи годину. Затим помиње Савин пут у Јерусалим, повратак и смрт у Трнову, у Бугарској. Најзад, Венцловић каже и то да је Савино тело пренето у оцаџбину „својим краљем Владиславом“.²¹ Како је Венцловић још 1732. године саставио на народном језику житије свете Петке српске, а управо у тренутку када је поменуто писмо писано, дакле, око 1740. састављао је и своје житије Максима Бранковића, може се с правом претпоставити да је планирао и житије Светога Саве и Симеуна да састави на исти начин. Да ли је то и постигао, или је све остало само на плановима, тешко се може рећи. У сваком случају, да је остварио своје намере изнете у поменутом писму, добили бисмо још два житија попут оних свете Петке и Максима, биографије Саве и Немање на изузетном народном језику којим је тако суверено владао један од највећих стилиста српске књижевности пре Вука. Постојала су међутим и интересовања друге врсте код Венцловића за ове две крупне историјске личности. О

¹⁹ М. Павић, *Лик св. Саве у српској књижевности XVIII века*, Сава Немањић — свети Сава, историја и предање, Београд 1979, 417—418.

²⁰ Архив САНУ, инв. бр. 31 (140).

²¹ Архив САНУ, инв. бр. 96 (133).

св. Сави он наводи једну пословицу, једну од ретких које се одnose на овог светитеља, уз његов поменути портрет бележи и неколико података: да је постао архиепископ 1216 „за патријарха Манојла цароградскога”. Можда се на Немању односи она лепа анелдота Венцловићева у којој се прича једно чудо светога Симеуна.²² Поред тога што је на српскословенском језику оставио житије Стефана Дечанског у склопу службе овом светитељу, и житије свете Петке српске на народном језику²³ Венцловић је саставио на народном језику и житије деспота Ђурђа Бранковића, потоњег архиепископа Максима (умро 1516). То је уједно и најзначајнији Венцловићев рад из српске прошлости, који је дошао до нас.

Житије архиепископа Максима је краће, дакле синаксарско, или пролошко житије и Венцловић га је унео у своју књигу *Житија, слова и поуке*, писану око 1740. године.²⁴ Састављено на народном језику оно даје више но што тема најављује, јер се ту сликају поред архиепископа Максима и други деспоти лозе Бранковића. Њихово порекло доводи се у везу са оцем Светога Саве, Симеуном Немањом, који се назива првим краљем српским, при чему Венцловић напомиње да је то порекло Бранковића по женској лози, јер се мушка линија Немањића затрла са царем Урошем. Потом Венцловић излаже порекло Максимово наводећи његове претке Бранковиће, од деспота Ђурђа Бранковића, преко његових синова (Стефан, Лазар и Гргуру) које назива Теорђевићима и помиње и њихову сестру Мару удату за цара Амурата у Цариграду. У даљем излагању он описује посету Гргура и Стефана сестри Мари и цару Амиру Амуратовићу, који деспотове наследнике ослепи у страху да они преузимајући владу у руке не науде царевини. Страшна освета Ђурђева над заробљеним Турцима описује се по синаксарском житију („седе он на голој земљи у долини, заповеди клати их ка овце пред њим; дотле их клаше, догод сав до врата му огрезе у крви. И тако устаде...”) Кратка једногодишња влада деспота Лазара и одлазак слепога Гргура у Свету Гору, где се „локалуђери у србскоме на граници манастиру Филандару” уводе причање у ужи круг око Максима. Његов отац, слепи Стефан, прими на себе деспотовину, уђе у окршаје са Турцима, али када осети да ће њина сила надвладати, пређе у Угарску, тамошњем краљу који га је био позвао, а потом на позив немачког цесара пређе у Аустрију, па у своје ново седиште, „у Фриоли горе Београд”. Онда се деспот Стефан ожени узевши „за се кћер некога Аранита храброга кнеза арва-

²² Г. С. Венцловић, *нав. дело*, стр. 202.

²³ Архив САНУ, инв. бр. 94 (271); текст је објавио Г. Витковић у *Гласнику Српског ученог друштва* XXXIV, Београд 1872, 165—177.

²⁴ Архив САНУ, инв. бр. 84 (270); дело је објављено у два маха: у *Гласнику Српског ученог друштва* XXXIV, Београд 1972, 157—165 и у књизи Г. С. Венцловић, *Црни биво у срцу*, Београд 1986, 287—293.

нитскога, госпођу Анђелију”, и ту „ш њоме роди то блажено дијете му Максима”. Максим је изучио српску и латинску књигу, боравио на ћесарском двору и царева кћи је покушавала да привуче његову пажњу, чему је он одолео. Деспот Стефан је имао још једног сина, брата Ђорђева, Јована и он је заједно с потоњим Максимом боравио на царском двору. На захтев мађарског краља, браћа с матером, напустише царски град и бродом се спустише у Будим носећи очеве мошти. Краљ им даде на управу Срем, „штоно и тако од пре њихов бијаше, ал’ кроз Турчина с бојем паде под Маџара”. Сада су опет ушли у борбе с Турцима и краљ Максиму даде за жену своју „суродицу именован Самбелу”, али се тај брак не склопи како ваља, јер невеста не хтеде оставити своју „папишку” веру. Максим се тада повуче у манастир „што га је сам изградио” и закалуђери се, а његова несудђена жена оде међу „своје думне”. Тако на Јовану остаде деспотство, али он остаде без мушка порода и после мало времена и сам умре, тако да краљ и сва господа захтеваше од Максима, иако је калуђер, да се прими деспотства „да им не прелази очевина у туђе руке”. Када Максим одби, у деспотско звање „дође им туђин спахија, те се усели у њин дом и преузме му очевину”. „Бијаше код краља — пише даље Венцловић — неки му удворица виловник, делијчина зла и убојица, Вук, ни Мађар ни Србљин, опора, сурова људина, те њему поклони краљ ону деспотину” и он прогна Максима отуда. Тако почињу дуга лутања Максимова; са матером и моштима оца и брата он одлази у Каравлашку Радул Бегу, постаде влашки архиепископ, узео учешћа у мирној влашкој и бодданској бега, а после смрти Радулове, и на мирној Мађара са влашким војводом Михном, јер су се били завадили „око Хердеља”. Најзад, Максим се враћа у Срем, али га нови деспот протера оданде из манастира који је сам Максим саградио и тако се најзад обрете у Фрушкој гори, која је припадала Јакшићевом колону, одабра Крушев до и у њему уз помоћ војводе Јована Његојевића, сагради храм Благовештења, где је и умро. На крају се описују предсмртна виђења деспота Максима и његова посмртна чуда.

Такво житије деспота Ђорђа Бранковића Венцловић је изнео пред своју шајкашку паству у Ђуру у облику беседе. Пуна историјских података и имена, та беседа износи веома сложена збивања кроз три или четири генерације деспотске лозе Бранковића и Венцловић је није случајно одабрао. Бранковићи, Јакшићи, Срем и Угарска, као протагонисти и попришта збивања, морали су привлачити пажњу његових слушалаца. Добро обавештен као и у својим беседама везаним за византијску историју, Венцловић је у житију архиепископа Максима пружио обиље података из српске историје. Не улазећи у анализу свих историјских појединости из овог житија, овде ћемо само упозорити да се сложено питање Венцловићевих историјских извора, у његовој биографији деспота Ђорђа Бранковића намеће у први план.

III

Указати на изворе Венцловићевих беседа о грчкој и српској прошлости теже је но указати на изворе било ког другог српског историчара исте епохе. Беседник и свештеник, он није имао потребе ни могућности да документује своја историјска излагања и на своје изворе и узоре позивао се само изузетно и ретко. Свакако да су широки одсеци византијске књижевности коју је он читао у словенским преводима, а без сумње и на грчком, давали основ његовој ерудицији. Те теолошке и књижевне изворе, на које се сам Венцловић позива, треба свакако имати на уму и када је реч о његовим знањима из византијске историје.

Од халиографских списа читао је Венцловић живот Марије Египћанке од Софронија Јерусалимског, у неколико верзија житије свете Петке, затим упоредни животопис Грипорија Богослова и Василија Великог од Григоријевог истоименог ученика. Из старе српске преводне књижевности до њега је дошао роман *Варлаам и Јосаф*, и изводе из овог омиљеног дела Венцловић је у два-три маха преводио на народни језик. Тако „Притчу о души и телу” преводи још 1732, а „Притчу о три друга” око 1740. Године 1743. још увек је имао при руци ову књигу и позивао се на њу називајући је „Историјом о Варламу и цару Јосафу”.

Све форме византијске поезије одомаћене у старој српској књижевности срећше се у делима Венцловићевим; од византијских песника и писаца хитни познаје оне најбоље: Андреју Критског, Козму „лесанописца”, по свој прилици Козму Мајумског, Дамаскина, Софронија Јерусалимског. Од беседника читао је најзначајније, и они су имали на њега, поред савремене му омилитике, пресудан утицај. Нарочито је много читао и преводио Златоустог: *Маргарит* и друге списе; затим Григорија Богослова и Василија Великог. Ова три беседника и иначе су привлачила његову пажњу: преводио је њихове животописе, дао један спис о књижевном спору који је избио у Цариграду око беседничких стихова ове тројице проповедника.

Читао је Гаврил Венцловић морално-аскетског беседника Јефрема Сирина: његовог прекрасног Јосифа и лепу легенду о блудници и Христу. Читао је византијског мистика Јована Лествичника, аутобиографију Метафрастову и, ваљда, писма приписана Метафрасту, читао је Теодора Студита и Теофилакта, Григорија Паламу и Варлама „Калаванског” „с којим се Палама борио бранећи хесихазам”. Тако је Венцловић ушао у основне проблеме односа двају духовних светова, двају начина мишљења, „западњачког”, логичког, ако се тако може рећи, и оног „антиномичког”, својственог грчко-хришћанском погледу на ствари, одраженог у овој чувеној полемици. Читао је Венцловић списе других црквених отаца: Атанасија Великог, Ксантопула Нићифора Калиста, Амфилохија Иконијског, Максима Исповедника, Тхирила Александријског, Прокла Константинопољског, Јована

и Петра Антиохијског, Исидорија Јерусалимског, Генадија Цариградског, инока Петра, Виргила Цариградског, светог Нифонта, светог Илариона Блаженог, Јефтимија Великог, посланице Атанасија Александријског, Никиту Пафлагона и Никиту Студитског Ститата, Јована Философа, Елифанија Кипарског, Антиоха, оца Евагрија, Јована Милостивог; читао списе Исидора Пилусиота, Теодорита, Лимониса и друге.²⁵

Међу тим бројним изворима на које се Венцловић позива, међу именима писаца које је преводио и прерађивао или контаминирао њихова дела у својим беседама, има веома мало позивања на историјске изворе. Као што је већ поменуто, он је за античку грчку историју користио „Квентуса Курија“, дакле *Историју Александра Великог* од античког аутора I века н. е. Quintus Curtius Rufus био је у петровској епоси преведен на руски и Венцловић је у својој књизи *Пентикости*, а свакако и другде користио његово дело о Александру Македонском у руском преводу. У беседи о опсадама Цариграда Венцловић помиње да се „у летописцу“ сведочи о 1800 галија које су пале под трчку престоницу у време иконоборачког цара Лава III, али није јасно о каквом је летопису реч. Међутим, говорећи о односима између западне и источне цркве, Венцловић се позвао на један веома значајан историјски извор — на „Барона цесара, кардинала римског“. То су чувени анали Цесара Баронија, средишно дело католичке реакције, одговор протестантским Магдебуршким центуријама, историја цркве *Annales ecclesiastici* (Рим 1588—1607). Пољски језуит Скарга прерадио је Баронијево дело и у тој пољској верзији Венцловић је текст Баронија читао и преносио како сам каже с пољског, мада се морао служити и руским преводом Скаргине прераде, који је начињен по налогу Петра Великог, а измишао под насловом *Дјејанија црковнаја и гражданскаја*. . . пошто су из њега изостављена сва места која нису била у складу са учењем православне цркве. Италијански слависта Л. Костантини утврдио је да се Венцловић приликом преношења (транскрипције) једног одломка из Баронија у Скаргиној преради служио верзијом која је „у директној вези с руском традицијом, а не у директној вези с пољским текстом“.²⁶

Не треба да изненади што се Венцловић ослања баш на Баронија и из њега у два маха преноси изводе²⁷ (мада таквих места има свакако више но што је назначио). Баронијус је био тражен у српској средини и познат српској историографији XVII и XVIII века. Користи га Змајевић, велике библиотеке митрополије београдске и карловачке имају га у руској верзији Скаргине пре-

²⁵ М. Павић, *Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд 1972, 43—45.

²⁶ L. Costantini, *Gli Annali del Baronio-Skarga quale fonte di Gavriilo Stefanović Venclović*, Ricerche Slavistiche XVI, Roma 1968—69, 163—190.

²⁷ Венцловић је Баронија преносио и на народни језик (упор. Г. С. Венцловић, *Црни биво у срцу*, Београд 1966, 200).

раде, а набављен је и за потребе будимског владике, Венцловићевог духовног претпостављеног, којем је митрополит Мојсије Петровић 1728. године одобрио набавку упркос високој цени.²⁸ Венцловић је Баронија могао користити не само као историјско дело, него и за потребе своје иконописачке вештине, јер је, као што је утврдио Д. Медаковић, Бароније служио и као иконографски приручник. Да ли су све оне беседе које је Венцловић посветио „филозофији папијашкој“ дајући у њима и историјске податке о западној Европи и упозоравајући да тај део његове књиге сме да чита само онај који је добро припремљен и неће се дати завести и збунити, такође пренете из Баронија, тешко је рећи. У сваком случају, те беседе иду у истој књизи и у наставку оне у којој се Венцловић позвао на „кардинала римског“.

Међутим, у већини других случајева где се суочавамо са Венцловићевим освртима у историју, неће се наћи никакав траг његових извора. Па ипак, може се и ту бар понекад и за понеку беседу наћи извор који је, ако не Венцловићев, али је свакако у основи Венцловићевог непосредног предлошка. Може се рећи да је у једном Венцловићевом тексту о Јуди²⁹ очигледан утицај проскимитариона, грчких водича у света места који су у украјинској и српској верзији још од XVII века били омиљени и одомаћени у књижевности српског барока. Такође се може претпоставити да су иза солунских легенди Венцловићевих, које се све везују за име Св. Димитрија (заштитника града чија се историја прича) стајала као праизвор Чуда Димитрија Солунског (*Miracula s. Demetrii*) од солунског архиепископа Јована из VII века, Теодора Синкела, којег спомитије и сам Венцловић. Као Солун, о којима приповеда и Венцловић у својим беседама. Као праизвор његових цариградских повести, које толико пажње посвећују опсадама града, могу се узети историјски спевови чувеног песника Георгија Писиде, прослављача цара Ираклија, као и беседа о аварској опсади Цариграда његовог савременика из VII века. У њима се описују сви они напади Словена и Авара на првобитни извор легендама о цару Теофилу које су испуниле највећи део Венцловићевих беседа о иконоборству могу се означити хронике Теофана, Теофановог настављача, Псеудо Симеона и Константина Манасе (XII век; у XIV веку преведена на словенски). У Венцловићевим теоријским погледима на иконоборство осећају се трагови коришћења списа Јована Дамаскина против манихејског учења и патријарха Германа *О јересима и саборима*.³⁰

Као што се тешко може ући у траг непосредним изворима Венцловићевих беседа о византијској историји, тако је тешко ући у траг његовим изворима за српску историју. Можда ће се још

²⁸ М. Павић, *нав. дело*, 47—48.

²⁹ Г. С. Венцловић, *нав. дело*, 190.

³⁰ Видети овде напомене бр. 3 и 10.

највише о Венцловићевим изворима рећи на основу подробнијег изучавања његовог житија светог Максима. У основи овог дела, као што је познато, стоји пролошко житије истога свеца сачувано у рукопису из XVII века.³¹ За ово житије које је било предложак Венцловићевом, запазио је још издавач А. Вукомановић да се „готово ни мало не разликује од онога што је штампано у Србљаку”. Напротив, већ први издавач Венцловићевог житија св. Максима, Гаврило Витковић, упозорио је да Венцловићев „пролог синаксарски” наводи стога, „што је различит од онога у Србљаку и што је Гаврилов пролог написан по предању, како се у народној успомени одржао”.³²

Не оспоравајући Витковићево мишљење о утицају народног предања на концеповање Венцловићево верзије живота светог Максима, морамо се задржати и на другим разликама, којих очигледно има. Пре свега, Венцловић даје више чисто историјских података него синаксар којим се служио. Описујући порекло деспота Бранковића, он упозорава да су они у сродству са Немањинима по женској линији, јер се мушка лоза Немањића угасила са царом Урошем. Овај детаљ нема пролошко житије деспота Максима, али га има, на пример, Руварчев родослов³³ који обрлаже порекло Бранковића од Немање преко Лазара и Маре. Погуд синаксара и Руварчевог родослова Венцловић назива мајку Ангелину „Анђелија”. За разлику од синаксара Венцловић подробно приповеда како је турски цар Стефана и Гргура ослепио (позвао је берберина да их брије, па им је он пресекао очне жиле). Пролог нема ни онај детаљ, да је поред црквених књига, Максим изучио и латински, или онај други, да је из фурланског Београда Максим са мајком и братом утарском краљу отишао у Будим лањом. Од Радула и Богдана у синаксару код Венцловића су изашли бег „влашки и богдански”. Даље, у прологу нема помена Вука Бранковића (познатог из народних песама као Змај огњени Вук), а Венцловић му помиње име. У прологу се не помиње презиме војводе Јована, који Максиму помаже око зидања Крушедола; код Венцловића се јавља и име и презиме (Јован Његојевић), а тако је и у *Хроникама* грофа Ђорђа Бранковића.³⁴ Као Бранковић (по Кромеру) и Венцловић изводи име Словена од „слава”, као Бранковић и Венцловић каже за Гргура Јакшића да је отишао да се замонаши у „Филиндар”, употребљавајући овај необичан и ређи облик (има га, додуше, поред Бранковића и у летописима, напр. у *Врхобрезнич-*

³¹ *Житије* је објавио А. Вукомановић у Гласнику Друштва српске словесности 11, Београд 1859, 125—129.

³² Г. Витковић, *О књижевном раду јеромонаха Гаврила Стефановића*, Гласник Српског ученог друштва XXXIV, Београд 1872, 157.

³³ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд 1927, 55.

³⁴ Патријаршија Српске православне цркве у Београду; Ђ. Бранковић, *Хронике*, IV, 962—964.

ком).³⁵ Посебно је занимљив онај одељак овде већ навођен где Венцловић помиње Змај олђеног Вука. Г. Витковић је у једној напомени објављујући Венцловићево житије светог Максима, упозорио да Вук није био туђин Бранковићима, него да је био син Гргура Бранковића, Максимовог стрица, да није отео деспотство од Максима и да га је Венцловић нападао као калуђер кудећи јунака.³⁶ Венцловић, међутим, све ово преноси из синаксара, али је нешто ипак додао. Поред имена (које у синаксару не стоји као што смо видели) Венцловић придодaje и историјске и легендарне податке о Змај олђеном Вуку. Када каже за Вука да је „вилоник“ као да упућује на народно предање које Вука сматра породом натприродних сила. Али у продужетку има он много теже оптуге него што је случај са прологом; назива га удворицом мађарског краља и убојицом, „опором, суровом људином“, која није „ни Мађар ни Србљин“. Иза ових навода као да стоји уверење које има потврду у историји, да се деспоти Бранковићи и њихов противник Вук Гргуровић нису налазили у размирицама између турске и мађарске силе увек на истој страни.³⁷ Део који у Максимовом житију Венцловићевом највише дугује усменом предању, као да је онај опис боравка Стефана и Гргура у турској престоници, којег у синаксарском предлошку нема. Ту они, према Венцловићу, узимају учешћа у витешким играма цилита (копљем), у лову стрелом на орлове и гавранове, и у коњским тркама, што изазива суревњивост султанових доглавника. Тако се може рећи да Венцловић користи народно предање тамо, где оно не доводи у питање историјске чињенице којим је располагао. Иза легенде о Вуку Гргуровићу као туђину у односу на Бранковиће стоји уверење које се може наћи и у неким историјским изворима да је Вук „из незаконитог брака“ Гргура Бранковића, о чему пише и Орбини.³⁸ У којој је мери све ово било познато Венцловићу, или је он то нашао у неком другом, нама непознатом извору, који се опет разликује од синаксара, тешко је рећи.

У сваком случају, улазећи у сложене односе међу члановима деспотске породице Бранковића, Венцловић је још једном показао да уме да дође до поузданијих извора, но што је случај са његовим непосредним предлошком, у овом случају пролошким житијем архиепископа Максима из XVII столећа.

У светлости свега што је овде речено о Венцловићевом интересовању за грчку и српску прошлост „славни беседник из Сент-Андреје“ заслужује место међу осталим историчарима сво-

³⁵ *Нав дело*, IV, 733.

³⁶ Г. Витковић, *нав. дело*, 162.

³⁷ С. Ђирковић, *Српска властела у борби за обнову Деспотовине*, Историја српског народа II, Београд 1982, 374.

³⁸ Упор. о Вуку Гргуровићу и: Ј. Ређеп, *Вук Гргуровић или Змај деспот Вук*, Зборник за славистику 16, Нови Сад 1979, 87—113.

је епохе, и када је реч о српској барокној историографији, њему је место уз Змајевића, Бранковића, Жефаровића, Орфелина, Јулинца и Рајића, иако његова историографска интересовања нису била истоврсна са њиховим, будући да су окренута популаризацији историје и стављена у службу Венцловићевог беседничког дела.

У Венцловићевим беседама помало зачуђујуће делује несразмерно већа пажња посвећена историји Грка од оне коју је сентандрејски беседник посветио историји свог народа. Можда разлог треба видети у оскудности извора којима је располагао за ову другу, на шта се и сам жали у писму будимском владици Василију Димитријевићу. Окренут тако историји једног другог народа, Венцловић је нашао један самосвојни пут. Готово да би се једна рустична и наивно интонирана историја Византије могла склопити од Венцловићевих текстова расутих по његовом обилном беседничком делу. У том погледу у токовима српске историографије XVIII века он стаје уз Орфелина, који ће у својој монографији о Петру Великом (1770) дати у ствари једну историју Русије.

Само што ће Венцловићева „историја Византије“ бити написана на чистом народном језику и стављена на располагање најширим круговима његове шајкашке пастве, Србима и Грцима који су долазили да чују недељом у цркви свог славног беседника.

Звучи готово као легенда да се поред Венцловића у Буру у то време бавио византијском историјом Јан Томка Саски, аутор чувеног дела *Illyricum vetus et novum* (1746) у којем је прерађиван и допуњаван опус великог француског византолога XVII века Шарла Диканжа.